

José Hofman
Jaap Roorda

Bouwen aan het taalbeleidshuis

Praktische kanten van taalbeleid in het voortgezet onderwijs

De afgelopen maanden publiceerde *Levende Talen* twee artikelen over taalbeleid in het voortgezet onderwijs. Natasja Corver beschreef het 'Instrument taalbeleid voortgezet onderwijs', dat als hulpmiddel fungeert bij het opzetten en uitvoeren van taalbeleid. Annemiek van Pruissen zette uiteen hoe een goed taalbeleidsplan eruitziet en hoe dat het best tot stand kan komen. In dit artikel is de praktijk van alledag aan de beurt. Geen enkele school voldoet in alle opzichten aan het ideale beeld. Toch worden er taalbeleidsplannen geschreven en ingevoerd. Zoals bekend, wordt er in Rotterdam veel gebouwd. In dit artikel¹ wordt beschreven hoe dat gebeurt als het gaat om het 'taalbeleidshuis'.

Bouwen op goede grond

Voordat er een taalbeleidshuis gebouwd kan worden, dient de ondergrond aan een nadere inspectie onderworpen te worden. Zou men dit nalaten, dan bestaat er een kans op verzakkingen, hoe goed het huis ook gebouwd is. Een voorbeeld uit de praktijk: in Rotterdam zijn scholen met 80% allochtonen geen uitzondering. Meestal kennen die scholen veel taalzwakke leerlingen. Toch dringt het besef dat er iets moet gebeuren vaak heel langzaam door. Zo zien we op scholen waar de examenresultaten teruglopen, vwo-afdelingen aan het leeglopen zijn, de uitval meer dan 10% bedraagt en de instroom van allochtone leerlingen de 100% nadert, opeens een besef ontstaan dat taalbeleid noodzaak is. In plaats van een geleidelijke invoering van een verandering, moet nu in een zeer korte periode het roer radicaal om. Het invoeren van een beleid wordt daardoor erg moeilijk omdat de zorgvuldigheid in het geding zou kunnen komen. Dit was niet nodig geweest als men eerder de gegevens had verzameld over bijvoorbeeld in-, uit-, doorstroom. Met dit soort gegevens kan men beleid uitzetten voor korte en lange termijn. En men voorkomt dat direct na de bouw het taalbeleidshuis al scheuren gaat vertonen.

Basis voor het voeren van beleid is informatie: het is in feite het bodemonderzoek voordat men de eerste paal voor het taalbeleidshuis in de grond slaat. Het *Instrument taalbeleid voortgezet onderwijs* (Roorda e.a. 1995) voorziet in de noodzaak om eerst zo'n bodemanalyse te doen. In deel 1, waarin de voorwaarden bevraagd worden om aan taalbeleid te werken, zijn vragen opgenomen over leerlingenaantallen,

percentage taalzwakke leerlingen, bereidheid van docenten om te veranderen, aantallen projecten die gelijktijdig lopen, ervaringen met vernieuwingen, enz. Allemaal punten waardoor de school inzicht krijgt in de noodzaak van taalbeleid, hoe makkelijk of moeilijk er iets bereikt kan worden, hoe ver men kan gaan.

Vervolgens is het essentieel dat men iets met de gegevens doet. In een van de eerste hoofdstukken van het taalbeleidsplan dat geschreven wordt naar aanleiding van de analyse, worden de redenen genoemd waarom taalbeleid belangrijk is. Cijfermateriaal vormt daar een belangrijk onderdeel van, omdat het vaak voor docenten een eye-opener is. Met dit hoofdstuk kunnen ze collega's laten zien waarom men een inspanning moet verrichten. Het motiveert docenten als ze de noodzaak ervan inzien. In het project *Delta-plan taalbeleid voortgezet onderwijs*² hechten we veel waarde aan dit gegeven. Veel scholen beseffen niet dat de argumenten om aan taalbeleid te werken erg belangrijk zijn om docenten 'om' te krijgen. Het hierboven geschetste geval, waarin men vrij laat reageert op een nieuwe situatie, is mede een gevolg van het feit dat men met de beschikbare gegevens te weinig doet. Hiermee sluiten we aan bij een advies van Hajer en Meestringa (1995, 71): 'Verzamel de feiten: zorg voor een goede fundering van de activiteiten. Als men de collega's lastig valt met didactische adviezen, moet men kunnen laten zien (zo mogelijk aan de hand van cijfers) dat de doorstroming zorgwekkend is of dat de schoolcijfers van leerlingen systematisch afwijken.'

In aanvulling op het *Instrument taalbeleid* worden in het project *Deltaplan* op elke school aan het begin van het schooljaar twee toetsen afgenomen in de brugklas. De leeswoordenschattoon van de *TAK-bovenbouw* en de *Tekstbegriptoets* van Hacquebord geven de scholen inzicht in het taalniveau van de leerling. Deze gegevens worden verwerkt in het plan. Daarnaast worden alle gegevens die hierboven genoemd zijn (percentage allochtone en taalzwakke leerlingen, toetsresultaten, doorstroomgegevens) gebruikt in een per school georganiseerde *studiebijeenkomst* over taalbeleid. In zo'n bijeenkomst proberen we alle docenten te betrekken bij taalbeleid door ze te informeren en te laten meedenken over het te voeren beleid. In de meeste gevallen worden er ook beleidspunten afgesproken of bekrachtigd.

Deze bijeenkomsten zijn essentieel om te komen tot een schoolbreed gedragen en uitvoerbaar plan. Ze vormen een onmisbaar element om te komen tot een stevig taalbeleidshuis. Wilt u er nu zorg voor dragen dat dit huis jaren overeind blijft staan, dan moet het fundament verder worden versterkt.

De schoolleiding legt het fundament

Het gehele traject van de eerste signalen van taalproblemen tot en met invoering en het in praktijk brengen van vernieuwingen, is een proces van jaren. De totstandkoming van taalbeleid is dan ook een kwestie van een lange adem. Motivatie is daarbij essentieel. Het begint al bij de start. Meestal geeft een kleine groep docenten de eerste aanzet. Zij zien de problemen en vinden dat het 'nu eens goed aangepakt moet worden'. Zodra zij zaken op een structurele wijze willen aanpakken, hebben zij ondersteuning nodig van collega's en de schoolleiding – anders komt er niets van de grond. Met name de directie kan dit doen door de gelegenheid te scheppen voor overleg, door de lesroosters op elkaar af te stemmen. Zij kan geld ter beschikking stellen voor de aanschaf van literatuur of lesmateriaal of voor het volgen van scholing. Ook het onder de aandacht brengen van het onderwerp door de schoolleiding bij de rest van de personeelsleden is strategisch gezien een belangrijke bijdrage. Hierdoor zullen de docenten die het initiatief nemen, met andere ogen bekeken worden. Het zijn niet meer de idealisten die welwillend aan de weg timmeren; het zijn collega's die op een structurele manier de oplossingen voor een serieus probleem voorbereiden.

In taalbeleid spelen de directies dus een belangrijke rol in het creëren van een solide basis. Binnen het project Deltaplan voeren we voorafgaand aan het project intakegesprekken, waarin de rol en invloed van de schoolleiding nadrukkelijk besproken wordt. We stellen niet alleen eisen aan praktische zaken als de roosters en taakuren van de direct betrokken docenten en de beschikbare financiën. We bespreken ook de taken en verantwoordelijkheden van de directie en de docenten die betrokken zullen worden bij de analyse. De afspraken leggen we vast in een samenwerkingsovereenkomst. Al deze elementen tezamen vormen de basis voor een stevig fundament.

Het gereedschap

Kennis en kunde zijn het gereedschap dat nodig is om het taalbeleidshuis te kunnen bouwen, want zonder gereedschap kan niet gebouwd worden. Onze ervaring is dat het proces van visieontwikkeling en inhoudelijke prioritering soepeler en beter verloopt wanneer de betrokkenen inzicht hebben in onderwijskundige vernieuwingen en op de hoogte zijn van de specifieke behoeftes van taalzwakke leerlingen. Docenten moeten bijvoorbeeld de achtergronden kennen van de taalproblemen van hun leerlingen. Alleen met dit inzicht zijn zij in staat op verantwoorde wijze hun lessen te verzorgen, waarin voor met name taalzwakke leerlingen aandacht is voor zaken als tekstbegrip, formuleervaardigheid en woordenschatverwerving. Als docent moet je van de specifieke taalbehoefte op de hoogte zijn om hier relatief meer leestijd aan te willen en kunnen besteden. De neiging om veel spelling of grammatica te doen is makkelijker te onderdrukken als je weet dat dat later effectiever aan bod komt. In Rotterdam proberen we daarom de betrokkenen zo snel mogelijk de scholing te laten volgen die zij nodig hebben. Tijdens de

intake maken we met de directie een inschatting van de scholingsbehoefte en we dringen er bij hen op aan dat zij hiervoor de nascholingsbudgetten aanspreken en toezien op de uitvoering. Het is echter niet altijd mogelijk om de hiaten in de kennis en kunde goed te voorspellen. Maar dan blijkt dat wel tijdens de analyse. Deskundigheidsbevordering is in ieder geval een item dat altijd in het taalbeleidsplan uitgewerkt wordt.

Een school met plannen op het gebied van taalbeleid doet er dus goed aan te investeren in het gereedschap. Scholing is daarbij onontbeerlijk.

Waar beginnen?

Wanneer het taalbeleid een fundering heeft, kan het huis gebouwd worden. De manier waarop is de volgende vraag. Wordt het steen, hout, beton? Kunnen we nog delen van een bestaand, oud huis gebruiken? Vertaald naar het taalbeleidshuis: willen we werken vanuit de sectie Nederlands, vanuit een (bestaand) steunlesprogramma of gaan we gelijk schoolbreed de zaak oppakken?

Samen met de school wordt bij de behandeling van deel 2 van het *Instrument taalbeleid* zorgvuldig de mogelijke inhoud van taalbeleid bekeken: wat is de huidige situatie en waar wil men uiteindelijk naar toe op de gebieden van onderwijs *van* en *in* het Nederlands. De conclusies van deel 1 worden erbij betrokken: hoe groot is het probleem, welke secties zijn bereid en hebben de mogelijkheid om te veranderen? Kortom, men gaat op zoek naar de beste mogelijkheden om succeservaringen te boeken of om knelpunten op te heffen. Oftewel, de bodemgesteldheid bepaalt de bouwwijze en de daarbij te gebruiken materialen en gereedschappen.

De sectie Nederlands als startpunt?

Men gaat er bij de vaststelling van de vernieuwingsstrategie vaak vanuit dat de sectie Nederlands de spil moet zijn van de invoering taalbeleid (Hajer en Mees-tringa 1995). Helaas blijkt in de praktijk dat de sectie Nederlands die rol niet altijd op zich wil of kan nemen. We noemen wat knelpunten die we in deze situatie tegenkomen, die niet zo makkelijk zijn op te lossen. Zo geeft vaak de helft van de docenten Nederlands op een mhv-school voornamelijk les in de bovenbouw. De invoering van taalbeleid start veelal in de onderbouw. Het is daardoor moeilijk om deze docenten te motiveren voor taalbeleid en hen te betrekken bij de inhoudelijke veranderingen die voor het vak Nederlands vaak ingrijpend zijn.

In het vbo komen wisselingen in de sectie Nederlands vaak voor. Veel docenten hebben een bevoegdheid Nederlands. Iedereen die de pabo heeft gedaan heeft immers al een derdegraads bevoegdheid Nederlands. Het gevolg is dat velen in een paar restuurtjes Nederlands 'erbij' geven. Dit komt de continuïteit binnen de sectie uiteraard niet ten goede. Het is nauwelijks mogelijk om afspraken te maken die gelden voor een langere periode. Slechts weinigen voelen zich verantwoordelijk voor de leidende rol die de sectie zou kunnen spelen in het taalbeleid. Dat is echter wel van essentieel belang voor het welslagen van de

totstandkoming en uitvoering van taalbeleid. Een bijkomend probleem vormt de werkdruk van docenten Nederlands. Zij zitten in de stress 'om het boek uit te krijgen', hetgeen geen sinecure is met klassen met veel taalzwakke leerlingen. Als Nederlands een spilfunctie krijgt, dan wordt van de docent ook verwacht dat hij de leerlingen volgt in hun taalontwikkeling en leerlingmateriaal nader analyseert. Gecombineerd met de andere extra taken in het kader van taalbeleid is overbelasting van de docent Nederlands een reële dreiging.

Stappenplan 'Lezen en moeilijke woorden'

1. *Bekijk de tekst; lees hem nog niet door.*
Let op titel, plaatjes, kopjes, opbouw en andersgedrukte woorden.
- 2a *Wat voor soort tekst is het?*
- 2b *Waarom en hoe lees ik de tekst?*
 - Vragen beantwoorden.
 - Samenvatten.
3. *Waar gaat de tekst over?*
4. *Lees de hele tekst.*
Niet stoppen bij moeilijke woorden!
5. *Wat moet ik doen als ik een moeilijk woord tegenkom?*
Is het een belangrijk woord?
Nee? Sla het dan over.
Ja? Ga door met het stappenplan.
6. *Lees de tekst om het moeilijke woord heen en let goed op de plaatjes.*
Staat er:
 - een synoniem? • een tegenstelling?
 - een voorbeeld? • een definitie?
 - een omschrijving?
7. *Herken ik een stukje van het woord?*
Wat betekenen die stukjes?
8. *Als stap 1 tot en met 7 niet hebben geholpen:*
 - Vraag de betekenis.
 - Zoek de betekenis op in het woordenboek.
9. *Past de gevonden betekenis in de tekst?*

Hajer en Meestringa (1995, 56) maken onderscheid tussen de noodzakelijke *veranderingen* binnen de lessen Nederlands en *aanpassingen* binnen andere vakken. Daadwerkelijke verandering kost veel tijd, energie en moeite. Aanpassing roept minder weerstand op en is derhalve makkelijker te realiseren. In de praktijk komt het dan ook vaak voor dat bij andere vakken meer gerealiseerd wordt van de doelstellingen van taalbeleid dan bij het vak Nederlands.

Toch een spilfunctie?

Genoemde punten leiden ertoe dat de sectie Nederlands bij de invoering van taalbeleid moeilijk de sleutelrol kan vervullen die van haar verwacht wordt. Na een goede afweging tijdens de afname van het *Instrument taalbeleid* is het geen vanzelfsprekendheid dat Nederlands de spil van verandering is. Wel kiest men er vaak voor om Nederlands voor de toekomst een spilfunctie te geven. Ook de sectie begint met *aanpassing*, net als de andere vakken, waarna dit op de langere termijn bijna altijd leidt tot een moment waarop de betrokkenen inzien dat *verandering*

noodzakelijk is. Dat besef is tegelijkertijd de basis voor motivatie en het onmisbare draagvlak. Een simpel en doeltreffend middel om het knelpunt van grote secties met weinig continuïteit in hun geleiden beter te organiseren, is het aanstellen van de zogenaamde *kernsectie*. Leden van de kerngroep geven een groot deel van hun lestaak Nederlands en zij verzorgen in ieder geval lessen voor de eerste klassen. Met deze groep worden de taalbeleidsactiviteiten besproken, voorbereid en uitgevoerd. Deze kerngroep informeert de andere sectieleden en bereidt de invoering van veranderingen in andere vakken voor.

Breed beginnen

Als men het onderwijs *in* het Nederlands als prioriteit bespreekt, ziet men het volgende argument vaak terugkomen: iedere docent gebruikt het Nederlands om zijn of haar vak over te brengen. Iedere docent heeft dus te maken met de taalproblemen van de leerlingen en iedere docent zoekt daar oplossingen voor. Een gezamenlijke aanpak kan dan zeker aanspreken en men kan dan snel succeservaringen beleven.

Dat houdt wel in dat er afspraken worden gemaakt over de aanpak van de taalproblemen, die gelden voor alle docenten van de school. Een docent verliest daarmee een stukje van zijn zelfstandigheid. Dat is één van de redenen waarom meestal niet iedereen bij de presentatie van de plannen gelijk staat te juichen van enthousiasme. Bovendien hebben velen last van drempelvrees als het gaat om een nieuwe didactiek. Als een school de voor- en nadelen heeft afgewogen en voor zichzelf heeft bepaald waar ze aan wil werken, dan is vaak direct helder langs welke lijnen men dit wil gaan doen en waar men op moet letten. Een plan van aanpak kan geformuleerd worden, de contouren van een taalbeleidshuis worden zichtbaar. Men bedenkt een strategie en werkt deze uit. Zo zien we in Rotterdam verschillende aanpakken als men wil werken aan het schoolbreed invoeren van een stappenplan. Docenten dwingen iets te doen waar ze niet achter staan, werkt niet, is onze ervaring. Beter is het om met een aantal vrijwilligers gewoon met iets nieuws aan het werk te gaan. Op het gebied van tekstbegrip werkt men bijvoorbeeld met het stappenplan 'Lezen en moeilijke woorden' (zie inzet). De leerlingen leren aan de hand van de verschillende stappen een schoolboektekst te lezen. De bedoeling is dat zij op die manier de teksten beter begrijpen. Docenten kunnen de aanpak volgen, maar het is niet verplicht.

Als leerlingen bij een aantal docenten het stappenplan toepassen, blijkt dat zij bij andere vakken de docenten erop attenderen. Het gebruik van één stappenplan binnen meerdere vakken stellen de leerlingen op prijs. Op zich is dat niet zo verwonderlijk, want het is voor hen natuurlijk veel duidelijker om in alle vakken op dezelfde manier te werken. Ook docenten zien over het algemeen het nut van het werken met het stappenplan: na een tijdje wordt de les efficiënter.

Indien zulke positieve geluiden *op de werkvloer* ontstaan, dan willen andere docenten ook graag mee-

werken. Onder het motto 'Als er één schaap over de dam is, volgt de rest vanzelf' verspreidt een nieuwe didactiek zich binnen de school: de zogenaamde olie- vlekwerking.

Het kan echter ook anders lopen. Bijvoorbeeld op een school waar bij de afname van het eerste deel van het *Instrument taalbeleid* blijkt dat in het verleden een dergelijke verbreding op vrijwillige basis niet werkte. Dan moet de school besluiten tot een andere werkwijze. Men kan bijvoorbeeld een 'experimenteerklas' samenstellen. Eén klas wordt dan als voorbeeld gebruikt om te laten zien wat men met alle klassen wil bereiken. Alle docenten die lesgeven in deze klas gebruiken het stappenplan en hebben geregeld overleg waarin zij hun ervaringen uitwisselen en waarin ze overleggen over de manier waarop het stappenplan kan worden ingezet. De ervaringen worden gebundeld en overgedragen aan andere docenten (via sectieoverleg en/of studiebijeenkomst). Daarnaast kan men met zo'n klas een aanpak ontwikkelen om de implementatie in de gehele school goed te realiseren.

Op weer een andere school wilde men zo snel mogelijk schoolbreed het stappenplan invoeren. Men was zo geschrokken van de toetsresultaten dat alle docenten aangaven direct aan de slag te willen. Voor deze school is een andere aanpak gekozen. Aan het begin van het schooljaar geven docenten van alle vakken

les uit de methode *Lezen tot de tweede*. Om het niet te saai te maken worden drie lessen verspreid over de dag gegeven. Alle docenten komen een keer aan de beurt. Men wordt daarvoor geschoold. Na zo'n drie weken hebben alle leerlingen van de eerste klas een cursus leesvaardigheid gehad en worden de lessen afgesloten met het stappenplan. Dit wordt overal in de school opgehangen en alle docenten kunnen ernaar verwijzen.

Tot slot

De ervaring leert dat op iedere school zowel de doelen als de te volgen strategie zorgvuldig gekozen moeten worden. Het is hierbij belangrijk dat gekeken wordt naar het verleden, heden en toekomst. Eerdere ervaringen zijn belangrijk voor de verwachtingen ten aanzien van de succesmogelijkheden op korte termijn. Het heden vormt het uitgangspunt en de toekomst wordt gevormd door datgene dat men inhoudelijk en organisatorisch wil bereiken.

Geen enkele school is hetzelfde. Ieder taalbeleidsplan is daarom verschillend. Het is de kunst het plan zo te schrijven dat de doelen haalbaar zijn voor de directie, docenten en leerlingen. Met steun van het *Instrument taalbeleid*, vakkundige begeleiding en met een duidelijke inzet vanuit de school blijkt het mogelijk om een goed taalbeleidshuis neer te zetten.

Noten

- In dit artikel is bewust de nadruk gelegd op de analyse die voorafgaat aan de daadwerkelijke invoering en toepassing van taalbeleid. In de loop van 1997 verschijnen vanuit het landelijke project 'Taalbeleid in het voortgezet onderwijs', dat door de KPC Groep wordt gecoördineerd, verschillende publicaties in de reeks *Taalbeleid in het vo*. Daarin worden allerlei praktische aspecten van taalbeleid toegelicht voor taalcoördinatoren en schoolbegeleiders. In één van de publicaties wordt voorbeeldmatig beschreven hoe op een aantal scholen aan taalbeleid wordt gewerkt. Verdere informatie: KPC Groep, Franca Ogg, 073-6247247.
- Sinds 1994 voert Het Projectbureau in Rotterdam (onderdeel van het Centrum Educatieve Dienstverlening) het project Deltaplan taalbeleid voortgezet onderwijs uit. Kern van dit project is de ontwikkeling van een implementatiemethodiek voor het taalbeleid in het voortgezet onderwijs, aangevuld met materialen voor schoolbegeleiders en scholen. In het project worden de deelnemende scholen ondersteund bij de afname van het *Instrument taalbeleid* en de invoering van taalbeleid. Gedurende de afgelopen drie jaar heeft het project Deltaplan, in samenwerking met de docenten van de scholen, ook lesmaterialen opgeleverd. Recent verschenen zijn *Schooltaalwoorden voor de basisvorming* (Van der Laan e.a. 1996) en *Woordbreker*, een methode woordenschatstrategieën voor de brugklassen van vbo/mavo (Hofman e.a. 1997) en *havo/vwo* (Kaatee e.a. 1997). Bij Het Projectbureau is in mei 1997

Het *Posterproject* verschenen, een praktische aanpak voor de uitbreiding van de schooltaalwoordenschat (zie ook de bijdrage van Karien Ris in LT 506).

Literatuur

- Bots, R., *Het Posterproject*, Rotterdam: Het Projectbureau, 1997.
- Corver, N., *Taalbeleid maakt schooltaal begrijpelijker*, in: *Levende Talen* 513 (1996), 469-471.
- Hacquebord, H.I., *Tekstbegriptoets voor de brugklas. Instrument voor signaleren en typeren van leesproblemen*, 's-Hertogenbosch: KPC, 1996
- Hajer, M., en T. Meestringa, *Schooltaal als struikelblok*, Bussum: Coutinho, 1995.
- Hofman, J., e.a., *Woordbreker vbo/mavo*, Zutphen: Thieme, 1997.
- Kaatee, M., e.a., *Woordbreker havo/vwo*, Zutphen: Thieme, 1997.
- Laan, E. van der (red.), *Schooltaalwoorden voor de basisvorming*, Rotterdam: Het Projectbureau, 1996.
- Olijkan, E., *Lezen tot de tweede. Leesvaardigheidstraining voor de brugklas*, Groningen: Wolters-Noordhoff, 1993.
- Pruissen, A. van, 'Get smart!' *Taalbeleidspennen doeltreffender maken*, in: *Levende Talen* 516 (1996), 50-52.
- Ris, K., *Alle docenten betrokken bij taalonderwijs. Posterproject op het Noordrand College*, in: *Levende Talen* 506 (1996), 2-3.
- Roorda, J., e.a., *Instrument taalbeleid voortgezet onderwijs*, 's-Hertogenbosch: KPC, 1995.
- Verhoeven, L., en A. Vermeer, *Taaltoets allochtone kinderen. Bovenbouw*, Tilburg: Zwijzen, 1993.

José Hofman

Geboren 1959. Werkte van 1981 tot 1986 als lerares in het basisonderwijs. Studeerde onderwijskunde aan de Nutsacademie te Rotterdam. Is van 1986 tot 1991 werkzaam

geweest als schoolbegeleider. Werkt vanaf 1991 bij Het Projectbureau te Rotterdam. Is coördinator van het project Deltaplan taalbeleid voortgezet onderwijs. Adres: Het Projectbureau, Postbus 8639, 3009 AP Rotterdam.

Jaap Roorda

Geboren 1962. Studeerde Nederlandse taal- en letterkunde aan de Rijksuniversiteit Groningen. Werkte gedurende enkele jaren als docent Nederlands in het voortgezet onderwijs

en één jaar als docent NT2 in de volwasseneneducatie. Is sinds 1992 werkzaam bij Het Projectbureau als schoolbegeleider en ontwikkelaar op het gebied van taalbeleid. Verzorgt tevens scholing op dit gebied. Werkt daarnaast voor het KPC-project *Taalbeleid in het voortgezet onderwijs*. Adres: Het Projectbureau, Postbus 8639, 3009 AP Rotterdam.